

The specific of leksikalizatsii of abbreviation morphemes is found out in the article. Certainly most used abrokoreni, and also reasons which are instrumental in the process of leksikalizatsii abromorfem.

Key words: leksikalizatsiya, abromorfema, abrokorin', prepositive component.

С.С. Лук'яненко

МЕТАМОРФОЗИ У СЛОВОТВІРНОМУ ЗНАЧЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ)

Досліджуються питання специфіки словотвірного значення в системі іменників – назв осіб сучасної української мови, що належать до тематичної групи соціально-політичних номенів. Увага акцентується на окремих різновидах афіксального словотворення (суфіксації, інтерфіксації, конфіксації), а також на усіченні.

Ключові слова: словотвірне значення, інновація, соціально-політична номінація, іменник, суфіксоїд, інтерфікс, конфікс, усічення.

Активність інноваційних процесів останніх років сприяє оформленню окремого розділу мовознавства – інноватики, предметом вивчення якого стають різнорівневі новотвори. Нові номени соціально-політичної тематичної групи є однією з найбільших груп інновацій, а тому є потреба дослідження лексико-словотвірного способу її поповнення.

Об'єктом дослідження є іменники на позначення осіб соціально-політичної сфери, утворені за допомогою окремих різновидів афіксації, а також усічення.

Досліджувані лексеми належать, переважно, до публіцистичного стилю, за період з 2002 по 2007 рр. і не зафіксовані в попередніх словникових матеріалах, у тому числі у словнику лексико-словотвірних інновацій А. Нелюби [10] та останньому найбільшому за обсягом тлумачному словнику видавництва „Перун” (2005 р.) [1].

Лексико-словотвірні інновації соціально-політичної тематичної групи були об'єктом досліджень вітчизняного мовознавства [4; 5; 8; 14], однак у наявних роботах згадана тематика розглядається побіжно, і як правило, з метою ілюстрації тих або інших тверджень авторів. Завданням нашої розвідки вважаємо детальний аналіз специфіки словотвірного значення цієї тематичної групи.

Дериваційний аналіз іменників-новотворів можна здійснювати за твірною основою, словотворчим засобом, або за тим та іншим. Обрані інновації проаналізовано за способом творення – афіксацією та усіченням. В межах афіксації увагу приділено таким словотворчим засобам як суфіксоїди, конфікси, інтерфікси.

У статті наявні такі скорочення: ПiК – Політика і культура; УМ – Україна молода, УФ – Український форум. Інші джерела подано без скорочень.

Дослідженню суфіксального творення назв осіб у соціально-політичному назовництві присвячено одну з наших попередніх робіт [7], однак суфіксоїди тоді залишилися поза увагою.

Для творення інновацій досліджуваного періоду задіяно порівняно незначну кількість **суфіксоїдів**: **-філ** (кримофіл), **-крат** (кріслократ), **-лог** (донецьколог), **-оїд** (щербаноїд), **-фоб** (жидофоб). Кожен із них у конкретному використанні виявляє якусь специфічну ознаку, однак всі разом вони становлять словотвірну єдність, ось чому їх умовно об'єднали в одну групу і розглядаємо як єдиний засіб задля простоти аналізу.

У використанні суфіксоїдів помітними є деякі нові явища.

1. Суфіксоїди змінюють, розширюючи, свою валентність: на відміну від традиційного сполучування приєднуються не тільки до твірних основ-загальних назв (*гіперболоїд*, *бібліофіл*), а переважно до основ-власних назв (*Щербань* → *щербаноїд*, *Нобель* → *Нобелефіл*, *Вітренко* → *Вітренколюб*).

2. У ході використання суфіксоїдів відбуваються зміни в словотвірних процесах, мотивації, з'являються нові словотворчі засоби – суфікси. Традиційні словотвірно-мотиваційні явища, процеси з чужомовними елементами на зразок **-філ**, **-фоб**, **-лог** можна зобразити такими ланцюжками: *філологія* → *філолог* ‘особа, яка займається філологією’, *зоофілія* → *зоофіл* ‘особа, яка хвора на зоофілію’, *русофобія* → *русофоб* ‘особа, заражена русофобією’. Відповідний напрямок мотивації встановився від часів запозичення готових чужомовних слів-твірних основ і похідних від них слів, з часів усвідомлення українцями наявності в таких парах співвіднесеності і відповідних словотвірно-морфемних структур [9]. Сучасні словотвірні процеси виявляють деякі особливості:

– початком словотвірної ланцюжка є українське слово, що позначає певне явище;
– очікуваного приєднання до цієї основи традиційних елементів **-логія, -філія, -кратія** і под. для позначення ‘явища, пов’язаного з тим, що названо твірною основою’, не відбувається – цю ланку пропущено;

– до вихідної твірної основи безпосередньо приєднується елемент, що в традиційному словотворенні входив до слова на позначення особи; порівняймо: *охлократія* → *охлократ*, *жидофобія* → *жидофоб* і *Крим* → “*кримофілія*” → *кримофіл*, *Донецьк* → “*донецькологія*” → *донецьколог* (порівняймо з готовими чужомовними запозиченнями *бібліофіл*, *меломан*);

– такі мотиваційні зв’язки і деривати свідчать про становлення нових суфіксів, які, все ще зберігаючи свої етимологічні ознаки, приєднуються до твірної основи за допомогою єднального **-о-**. Відповідно і словотвірне значення таких дериватів має інше вираження: особа-зневажувач (любитель, ненависник, знавець, творець) того, що названо твірною основою.

Інноваційних одиниць із суфіксоїдами виявлено на кінець 2007 р. відносно небагато, але в майбутньому, на наш погляд, варто очікувати зростання продуктивності описуваних засобів.

В українському словотворі вирізняються деякі види **інтерфіксів**: 1) так звані єднальні голосні **-о-, -е-, -и-**, які служать для поєднання твірних основ під час основоскладання, і 2) міжафіксні прокладки, які здебільшого зумовлені морфологічними процесами і явищами в словотворенні чи визначені деякими закономірними особливостями твірних основ. У цій роботі до аналізу залучаємо перший вид інтерфіксів як самостійний засіб творення нових слів.

Серед інтерфіксальних дериватів на позначення особи за мотиваційними, семантичними і структурними особливостями чітко виділяються дві групи.

Першу групу становлять деривати на позначення осіб за стосунком до чогось, мірою вияву цього стосунку. Таких дериватів за вказаний період нами зафіксовано лише три – одноструктурні номени *юлефан*, *юрофан*, *ющефан*: І “**юлефани**” дуже просто можуть стати хай і не “**юще-**”, а, скажімо, “**юрофанами**” (в сенсі *Луценка*) (УМ, 17.10.07). Ці деривати мають спільне словотвірне значення ‘прихильник когось’, а за способом поєднання ближче стоять до суфіксоїдів із використанням міжафіксних прокладок (порівняймо із *політологія*, *бронтозавр*). Відрізняє їх операційний нюанс – перестановка складників мотивувального словосполучення в ході словотворення: *фан Юлі* → *юлефан*, *фан Юри* → *юрофан*. І якби в сучасній українській мові звукосполука *фан* не мала б слівного статусу, такі деривати зарахували б до суфіксоїдних (порівняймо з *формоцид*, *гуманоїд*).

До другої групи відносимо деривати, які, умовно кажучи, тільки наполовину можна зарахувати до інтерфіксальних. Це деривати із множинною мотивацією, у яких один із мотиваційних ланцюжків виявляє саме інтерфіксацію: *владореформатор* ← *реформатор влади/владу реформувати*, *НАКотворець* ← *творець НАК/творити НАК*, *яйцекидальник* ← *кидальник яйця/кидати яйце*, *україноохоронець* ← *охоронець України/Україну охороняти*. Перший ланцюжок кожного з дериватів показує, що, по-перше, у твірному словосполученні вже наявний компонент-назва особи, і, по-друге, під час словотворення використано лише єднальний голосний із супутною перестановкою елементів твірної бази.

Незначна кількість інтерфіксальних дериватів обох груп може свідчити, що для соціально-політичного назовництва в іменниковому словотворенні цей спосіб не належить до актуальних. Можлива причина такого – мотивувальні словосполучення семантично і стилістично не відрізняються від похідних від них дериватів.

Серед дериватів на позначення осіб виділяється значна кількість неологізмів, утворених конфіксальним способом, при цьому задіяно лише два види **конфіксів** (префіксально-суфіксальні й інтерфіксально-суфіксальні), які відрізняються ступенем продуктивності.

Перший із них (префіксально-суфіксальний) представлено двома дериватами: *позаукраїнець* і *співорденець*. Дериват *позаукраїнець* мотивується прийменниковим словосполученням *поза Україною* і має словотвірне значення “особа, яка мешкає поза Україною/не перебуває в Україні”. Оскільки один із елементів конфікса (**поза-**) наявний у мотивувальній основі, то уможливилося виведення самого деривата за межі префіксально-суфіксального способу: прийменниковий компонент мотивувальної основи, зберігши повністю семантику просторовості, змінює лише функцію – стає префіксальною морфемою. Зовсім іншу сутність конфікса виявляє дериват *співорденець*: мотивований однослівним номеном *орден*, має словотвірне значення ‘особа, яка разом з іншими належить до ордену’, виділяє відповідний конфікс **спів-...-ець**.

За продуктивністю інтерфіксально-суфіксальні конфікси відрізняються від префіксально-суфіксальних (в нашій картотеці нараховуємо близько п’ятдесяти дериватів). За найзагальнішим

значенням, переданим саме компонентами твірної бази, ці деривати поділяються на дві групи: 1) особа за виконуваною дією (*тіло заступати* → *тілозаступник*, *право похоронити* → *правопохоронець*, *ляха рубати* → *ляхоруб*) і 2) особа за належністю (*п'ятий канал* → *п'ятиканальник*, *Верховна (з)Рада* → *верховнозрадець*, *номенклатура Кучми* → *кучмономенклатурник*). Деякі з дериватів через метафоричність твірної основи виявляють розбіжності між загальним значенням твірної бази і дериватом: *мандат носити* (дія) → *мандатоносець* (належність), *хрест носити* (дія) → *хрестоносець* (належність), *високий лоб* (ознаковість) → *високолобець* (належність). Урівноважуються такі розбіжності контекстом: ... і не вина автора, що його колеги-мандатоносці через сварки, бійки і блокади не встигають обговорити цього корисного документа..., але прості смертні мають право торкатися до мандатоносців тільки лагідно і тільки з дозволу (ПіК, 20/04), Навіть за таких умов роботи у Червоного Хреста не поменшає... З приходом до влади угруповань ісламського екстреміського руху "Талібан" робота "хрестоносців" з розшуку українських військовополонених значно ускладнилася (ПіК, 9/02), Мене звела з ним доля в день тріумфу, і я йому, високолобцю Руху, зухвальство мав сказати, що дарма повівся він галантно з опонентом й дозволив кинути на себе тінь в публічному герці... (В.Базилевський).

Близько половини конфіксальних дериватів нашої картотеки становлять деривати з конфіксами, другою частиною яких є **-ець** (*посадоборець*, *суржиконосець*), менше – **-ник** (*однофракційник*, *яйцекидальник*) і **-ш** (*пикороб*, *європолюб*); по одному деривату з другим компонентом **-янин** (*сільськовістянин*), **-чик** (*білобратчик*), **-атор** (*владореформатор*), **-к(а)** (*нашоукраїнка*). Зрештою, такі пропорції відповідають кількісним пропорціям дериватів із відповідними суфіксами (якщо не враховувати нуль-суфіксальний елемент у конфіксах, котрий як самостійний словотворчий засіб на позначення осіб не використовується зовсім).

У сучасному мовознавстві усічення як спосіб словотворення і явище ще не має загально визначеного статусу, що відображається, зокрема і в його термінологічному позначенні. Фактично не маємо праць, у яких було б викладено культуромовну оцінку цього явища, перспективи його розвитку, однак можемо говорити про деякі його основні оцінки і бачення, що зводиться до таких позицій:

- здебільшого усічення відносять до аббревіації, виділяючи його як окремий різновид [3; 16];
- номени, що постали шляхом усічення, здебільшого визначають як оказіональні й відповідно сам спосіб класифікують як оказіональне словотворення або ж обмежують його статус розмовним мовленням;
- відомі різноманітні вдалі спроби класифікації усічень, основним критерієм яких є семантика твірної основи й операції з нею [2; 11; 13];
- більш-менш одностайні науковці у визначенні "батьківщини" усічень – мови зародження: такою визначають англо-американську мову і її особливості [14; 15; 17].

У соціально-політичному інноваційному назовництві усічення має свою специфіку.

1. В українській мові шляхом усікання утворюються найрізноманітніші номени: абстрактного значення (*неліквід*), предметності (*відак*), особи (*прима*), власні назви (*Дніпропетровськ* → *Дніпро*) тощо. Із усіх номенів-усічень досліджуваної групи значна кількість припадає на творення назв осіб, лише незначна кількість одиниць належить до назв угруповань: *нацбільшість* → *нацбіль*, *коаліція* → *коала*, *антикризова коаліція* → *антикриза*. На цій підставі можемо говорити про тематичне звуження, обмеження дії цього способу переважно лексико-словотвірною категорією особи.

2. В основному усікання відбувається за апробованими загальномовними моделями:

- а) усікання прикметникової основи (*національний* → *націонал*, *фіскальний* → *фіскал*, *континентальний* → *континентал*);
- б) усікання іменникової основи (*скінхед* → *скін*, *мажоритарник* → *мажор*, *нацбольшевик* → *нацбол*);
- в) усікання з паралельним приєднанням суфіксів (*радіожурналіст* → *радик*, *тележурналіст* → *телік*).

Однак, якщо порівняти із класифікацією усічень, що її подає А.Нелюба [11, 189-192], то можемо констатувати появу деяких модифікацій усічень:

- усікання префікса: *А от займати робочі місця, на котрі громадяни не претендують* – *будь ласка. Однак лише у тому разі, коли ти* – "легал" (ПіК, 26/01); у цьому разі утворюється номен другого ступеня усікання: *нелегальний* → *нелегал* → *легал*, як і в ланцюжкові *неформальний* → *неформал* → *нефор*;

– усікання довільної частини твірної основи: *Це, зрозуміло ж, данина радянському мисленню. Бо в якій країні насамперед вираховують кількість там ...анців чи ...сіян* (УФ, 1-2/03); порівняймо із давнішим *енко* на позначення українців.

3. Необхідно звернути увагу на той факт, що творці усічень не остерігаються однозвучності утворених номенів із наявними, оскільки в контексті така однозвучність не утруднює встановлення мотиваційних зв'язків і розуміння відповідно: ... *Ганна Петрівна, окрім того, є окрасою фракції Регіонів... Нещодавно лави регіоналів поповнилися ще одним жіночим тілом...* (ПіК, 9/03).

4. Помітною причиною творення усічень є зростання їхнього використання задля стильової мети: якщо у творенні усічень від прикметників результатом є деривати на позначення осіб – як номенів іншого словотвірного розряду (іменників), то в ході усікання іменників-назв осіб загальна семантика не змінюється, однак самі деривати виконують помітні стилістичні функції. Наочним прикладом такого є номени *дони* і *мажор*: *Якщо зранку і вдень обурені “мажори” висловлювали припущення, кому вигідне таке прискорення процесу і, взагалі, навіть “знати в шию”, то вночі нікого (!) ці питання не хвилювали* (ПіК, 12/04); *Багатьом помаранчевим важко піти на відкритий контакт із “донами”* (Дзеркало тижня, 7-13.09.06). В обох прикладах використано мовну гру (на основі звукової подібності до наявного, загальновідомого) для асоціативного щеплення семантики цих дериватів з іншими – відповідно з жаргоновим *мажор* ‘особа, яка виставляє свої статки і заслуги на показ (через одяг, прикраси, авто і т.ін.), бахвалиться ними’ і *дон* ‘іменування керівників мафіозних структур в іноземних фільмах’. У цьому разі деривати свідчать про те, що результати усікання, крім загальновідомих функцій, можуть виконувати ще одну – створювати підтекст. І самі словотвірні ланцюжки мають специфіку: *мажоритарна система* → *мажоритарник* → *мажор, Донецьк* → *донецькі* → *дони*.

На основі виконаного аналізу деяких способів творення можемо подати загальні особливості словотворення соціально-політичних номенів на позначення осіб у досліджуваній період:

– із значної кількості словотворчих засобів для творення назв осіб, наявних в українській мові, у соціально-політичному номінуванні задіяно лише незначну її частину; до того ж і самі засоби відрізняються між собою за частотністю і продуктивністю, у використанні і наслідках такого використання;

– словотворення цієї групи вирізняється високим рівнем експериментальності у виборі і застосуванні словотворчих засобів, у виборі словотвірних основ і баз і їхнього поєднання, що приводить до різних наслідків:

– контекстуальність значень утворених номенів, що потребує від автора ретельної побудови самого тексту;

– з’являються труднощі у встановленні мотиваційних зв’язків і відповідного словотвірного значення;

– набуття формантами невластивих їм функцій і ознак, формування нових валентних властивостей;

– помітною стає стильова диференціація засобів однакової семантики, супроводжувана закріпленості словотвірних основ за певними засобами;

– значна кількість дериватів цієї групи виявляє приховані, не задіяні у словотворенні можливості української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ.; Ірпінь: ВТФ (Перун), 2005. – 1728 с.
2. Виноградова В.Н. Стилистические средства словообразования // Стилистические исследования. – М.: Наука, 1972. – С.175–244.
- 3: Журавлев А.Ф. технические возможности русского языка в области предметной номинации// Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45-109.
4. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. Випуск 34. Ч І. – С. 174–181.
5. Колоіз Ж.В. Українська оказіональна деривація: Монографія. – Київ: Акцент, 2002. – 311 с.
6. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
7. Лук’яненко С.С. Суфіксальні інновації в українському соціально-політичному назовництві // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. № 2. – Запоріжжя., 2006. – С. 155–162.
8. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 19 с.

9. Муромцева 1985: Розвиток лексики української мови в другій половині XIX – на початку XX ст. – Харків: Вища шк., 1985 – 152 с.
10. Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004 – 2006): Словник. – Х.: Майдан, 2007. – 144 с.
11. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови. – Х., 2007. – 303 с.
12. Полюга Л.М. Морфемний словник. – К.: Радянська школа, 1983. – 463 с.
13. Санджи-Горяева З.С. Усечение как способ словообразования в разговорной речи// Актуальные проблемы русского словообразования. – Ч.2. – Самарканд, 1972. – С. 242-253.
14. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі засобів масової інформації). – 2-ге вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
15. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1980. – 256 с.
16. Улуханов И.С. Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы// Вопросы языкознания. – 1984. - №1. – С. 44-54.
17. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 310 с.

The article deals with the problems of word-formative meaning in the modern Ukrainian system of person name nouns from the group of sociopolitical nomina. Attention is focused on separate affixal word-formation types (suffixation, interfixation, confixation) and also on truncation.

Key words: word-formative meaning, innovation, sociopolitical nomination, noun, suffixoid, interfix, confix, truncation.

О.А. Мартиняк

СЛОВОТВІРНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті проаналізовано словотвірні типи віддієслівних іменників зі суфіксами -ння, -к(а), -ш-, -ок- та -ник(-льник-), -ач-, -чик-, які активно функціонують в українській науково-технічній термінології як синонімі утворення. Запропоновано шляхи розмежування їх значень для стандартизації та уніфікації термінової лексики.

Ключові слова: словотвірний тип, словотвірне значення, дериват, науково-технічний термін, суфікс.

Поява значної кількості синонімічних термінів в українській науково-технічній термінології пов'язана із можливістю творення слів від однієї твірної основи за допомогою різних словотворчих афіксів, які, поєднуючись із однотипними твірними основами, утворюють деривати із однаковими чи близькими словотвірними значеннями. Для термінової лексики це явище не зовсім незвичне, бо на неї поширюються закони, властиві загальнолітературній мові. Оскільки науково-технічна мова прагне до точності та однозначності, то потрібно працювати над уніфікацією та стандартизацією термінової лексики, уникаючи, де можливо, синонімічних та варіантних термінів.

У статті проаналізуємо словотвірні синоніми у термінології, з'ясуємо причини їх появи та шляхи внормування на прикладі віддієслівних іменників із загальними словотвірними значеннями опрідметненої дії та носія процесуальної ознаки.

Дослідження мовних одиниць на рівні словотвору дозволяє вести мову про словотвірне значення, притаманне лише похідним словам. Словотвірне значення визначають як «узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичних співвідношень похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотворчого форманта» [11, 573].

Вивчення словотвірних значень похідних слів започаткував І. Ковалик, Мовознавець розумів це явище як узагальнене лексичне значення ряду похідних, виражене у відповідній словотвірній формі. Воно ґрунтується на основі відношення однотипних похідних до їх твірних і займає проміжне місце між лексичним і частиномовним [10, 38-40].

Г. Циганенко пропонує розглядати словотвірне значення як інтуїтивно встановлювану на певному рівні абстракції пошукувану величину, яку необхідно вивести на основі співвідношення похідного слова з твірним. У плані змісту воно становить референтне значення похідного слова (ряду слів), тобто вказує на відображений у свідомості елемент дійсності, об'єкт (клас об'єктів), а в плані вираження – значення, виражене двочленною структурою деривата [12, 15].